

Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri

Seda Coşkun^{*}

Öz

III. Ahmet döneminde 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Batı ile uzun süreli barış devrine girilmiştir ve ilk elçiler Avrupa'ya yollanmıştır. Bu amaçla Yirmisekiz Mehmet Çelebi ilk Osmanlı elçisi olarak Fransa'ya gönderilmiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahatinden getirdiği saray ve bahçe planları ile sefaretname Padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Bu sebeple III. Ahmet döneminde hem sultan hem de devlet ricali tarafından özellikle İstanbul'da çok sayıda imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Lale Devri olarak adlandırılan 1718-1730 yılları arasındaki dönemde kasırlar, köşkler, saraylar, çeşmeler, sebiller, kütüphaneler ve orta ölçekli külliye yapılmıştır. 1722 yılında yaptırılan Ahmediye Külliyesi de dönemin en önemli orta ölçekli komplekslerinden biridir. Bu külliye genel olarak Klasik Osmanlı mimarisi özelliklerine sahiptir. Ancak kompleksin bazı bölümlerinde Doğu-Batı sentezi uygulamalar da görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ahmediye Külliyesi aynı zamanda bir geçiş dönemi yapısıdır.

Anahtar Kelimeler

Lale Devri • III. Ahmet • Ahmediye Külliyesi • 18. Yüzyıl

Uskudar Ahmediye Complex & Its Place in the Architecture of the Tulip Period

Abstract

After the Treaty of Passarowitz was signed in 1718 under Ahmed III's rule, the Ottoman Empire entered a long period of peace with the West, and subsequently, first envoys were sent to Europe. To this end, Yirmisekiz (twenty-eight) Mehmet Çelebi was sent to France as the first Ottoman envoy. The palace and garden plans brought by Mehmet Çelebi from France caught the attention of Sultan Ahmed III and Grand Vizier Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha. For this reason, during the reign of Ahmed III, both the sultan and dignitaries commissioned a large number of buildings, especially in Istanbul. Between the years 1718 and 1730, the so-called Tulip Era, many pavilions, kiosks, palaces, fountains, libraries, and medium-sized complexes were built. Ahmediye Complex, built in 1722, is one of the most important medium-sized complexes of this period. Overall, this complex bears the characteristics of Classical Ottoman architecture. However, in some parts of the complex, practices reflecting East-West synthesis are also seen. From this perspective, the Ahmediye Complex is also a structure of the transition period.

Keywords

Tulip Era • Ahmed III • Uskudar Ahmediye Complex • 18th century

* **Sorumlu Yazar:** Seda Coşkun, (Yüksek Mimar), İstanbul, Türkiye. E-posta: seda_coskun@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0372-0073

Atf: COSKUN, Seda, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *Art-Sanat*, 12(Temmuz 2019), s. 163-192. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2019.12.0010>

Extended Summary

First thirty years of the 18th century was a milestone for the Ottoman society, culture, and architecture because when the Treaty of Passarowitz was signed, a long period of peace started between the Ottoman and Western civilization. Besides, the superiority of Western societies was accepted by the Ottoman Empire. Therefore, the first envoys were sent to Europe. Yirmisekiz (twenty-eight) Mehmet Çelebi is the first envoy sent to France. Mehmet Çelebi observed a lot of palaces, gardens, cities, military postures, press housings in France, and on his return to the homeland, he brought with him the plans of these structures in his travel guide. He even had the plans of some important French palaces and gardens. When Sultan Ahmed III and his Grand Vizier Damat Ibrahim Pasha read this travel guide, they were impressed a lot. Therefore, they immediately commissioned public works in Istanbul. For this reason, new palaces, kiosks, pavilions, medium-sized complexes, a lot of fountains, and sebils (Sebil is a public donation, for the distribution of cold drinking water, sweet drinks or fruit juice to passers-by in cups) were started to be built. Instead of grand mosques and social complexes of the 16th and 17th century's Ottoman architecture, in 1718-1730, the so-called Tulip Era, public structures were built. Until the end of the 16th century, the Ottoman Empire's economy was in good condition. However, in the 17th century, it entered a recession. Therefore, only medium-sized complexes, a lot of fountains, kiosks, and summer palaces could be built in the first thirty years of the 18th century. Uskudar Ahmediye Complex, built in 1722 or during the Tulip Era, was one of these buildings. Eminzade Hacı Ahmed Aga, a chamberlain of the navy yard in the Ottoman Empire, commissioned Ahmediye Complex.

Uskudar Ahmediye Complex consists of a mosque, primary school (Islamic monastery), madrasah, library, two fountains, WC, tomb, burial area reserved for special people, and a room to show azan times. These units are located around a court. The court has a small pond, as well. If we look at the location plan, we can see that the Uskudar Ahmediye Complex has an asymmetrical composition. Buildings of the complex are built according to specific geometrical shapes like square, octagon, and polygon. Almost all the buildings are covered by domes. In addition to this, vaults are used in some places, as well. Although Uskudar Ahmediye Complex generally shows classical Ottoman architecture features, some parts exhibit Western and Eastern styles. For instance, the sebil has a polygonal plan like Early Baroque style. Besides, Uskudar Ahmediye fountain and minbar of the mosque have some flower motifs from Eastern cultures. Also, the Ahmediye fountain and the sebils have multi-foil arches coming from the Antiquity and Early East culture. We know that Uskudar Ahmediye Complex have neither entirely Western nor Eastern architecture features. It is a classical Ottoman architecture example but, in some parts of this complex, the reflections of the Eastern and Western architectures can be seen. Indeed, the first thirty years of the 18th century were a transition period for the Ottoman architecture.

During the first thirty years of the 18th century, there was the Baroque and Rococo style in Europe. Notably, the Baroque style was the most prominent style in France during Louis IV' time, which is famous for the palaces built. The exterior facades of these palaces are generally plain, but the interior design is more elaborate. In the decorations, which bears traces of the Baroque style, is seen botanical patterns like leaf Frisians, seashells, and flyaway figures. After the Baroque style, the Rococo style, which was a decorative art, emerged in Louis V's period in France. The number of columns and pilasters, which had been used as exterior architecture, had decreased. The rococo style includes S and C crimped branches, toothed medallion, seashells, and acanthus leaves. Versailles Palace is the most notable example of Baroque and Rococo style in France. The baroque and rococo styles did not enter in the Ottoman Architecture until after the transition period called the Tulip Era, which began in 1718 and continued until 1730. Indeed, it could be said that the effects of this era can be seen in the Ottoman architecture until 1740. The Tulip Era brought some novelties (such as wide eaves and more decorations) to the Ottoman architecture. These new decorations were from Persian and especially Indian and Mughal cultures. Another novelty was polygonal buildings which were generally seen at the sebils of this period. This was coming from the West and called the Early Baroque style.

Although some parts of Uskudar Ahmediye Complex reflects Eastern and Western architectures, the architectural elements and details of the buildings in the complex are traditional. In other words, the buildings in the complex generally have Classical Ottoman architecture features. Also, some details and decorative motifs of the complex are from the Eastern and Western architectures. In conclusion, Uskudar Ahmediye Complex is a building that displays the features of the transition period from the classical Ottoman architecture to the Baroque style.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yükselme devrinde Avrupa, Asya ve Afrika’da önemli topraklara ve güçlü bir devlet teşkilatına sahip olmuştur.¹ 16. yüzyılda özellikle Mimar Sinan tarafından Süleymaniye ve Selimiye Camii gibi çok sayıda önemli yapı inşa edilmiştir. Bu yüzyılın sonuna doğru devlet siyasi, ekonomik ve askeri açıdan güç kaybetmeye başlamıştır.² 17. yüzyılda Köprülüler devri dışında devlette ciddi bir kalkınma hamlesi görülmemiş ve savaşlar kaybedilmeye başlanmıştır. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Avrupa’da önemli toprak kayıpları meydana gelmiştir.³ Söz konusu bu yüzyılda bozulan devlet teşkilatına ve ekonomiye paralel olarak mimari faaliyetler de azalmıştır. Dönemin iki önemli anıtsal yapısını Sultanahmet ve Yeni Cami oluşturmaktadır. 17. yüzyılda bu camilerin dışında Çinili, Köprülü, Kara Mustafa Paşa ve Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi gibi yapılar da inşa edilmiştir.⁴

Devlet bu durumda iken 22 Ağustos 1703’te yönetimdeki yolsuzluklar nedeniyle çıkan Edirne Vakası’nın ardından ağabeyi II. Mustafa’nın yerine Sultan III. Ahmet tahta oturmuştur. Döneminde “kadılık makamında reforma gidilmiş, ayarı bozulmuş para düzeltilmiş, donanma yenilenmiş, hudut kaleleri tahkim edilmiştir”.⁵ Ayrıca bu devirde Karlofça Antlaşması ile kaybedilen toprakları geri almak için çeşitli savaşlar yapılmış ama gerekli başarı elde edilememiştir. Savaşlardan sonra dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 21 Temmuz 1718’de Avrupa devletleri ile Pasarofça Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmanın ardından Osmanlı Devleti Batıya karşı barış siyaseti uygulamaya başlamış, onları tanımak, örnek almak ve teknolojik gelişmeleri takip etmek suretiyle varlığını devam ettirmeyi amaçlamıştır.⁶ Böylece imparatorlukta yeni bir dönemin kapıları açılmıştır. 1718-1730 yılları arasındaki bu barış dönemi ilk olarak Yahya Kemal Beyatlı’nın şiirinde adlandırmasıyla ardından da tarihçi Ahmet Refik Altınay’ın tanımlamasıyla *Lale Devri* olarak isimlendirilmiştir.⁷

Avrupa’ya ilk geçici sefirler bu dönemde gönderilmiştir. Böylece Avrupa ile siyasi, askeri, teknolojik ve kültürel etkileşim başlamıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 7 Ekim 1720 tarihinde Padişah III. Ahmet’in emriyle Fransa’ya elçi olarak gönderilmiştir.⁸ Elçi Fransa’da kaleleri, sokakları, hastaneleri, mektepleri, kütüphaneleri

1 Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (18. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara 2010, s. 25.

2 N. Hayta ve U. Ünal, **a.g.e.**, s. 25.

3 N. Hayta ve U. Ünal, **a.g.e.**, s. 25.

4 Ayla Ödekan vd., **Türkiye Tarihi Dizisi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, İstanbul 2011, s. 375-380.

5 Fuat Andıç, Süphan Andıç, **Batıya Açılan Pencere Lâle Devri**, İstanbul 2006, s. 36.

6 Mustafa Cezar, “Osmanlılarda 18. Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı”, **18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 3, İstanbul 1998, s. 44-45.

7 Necdet Sakaoglu, “Lale Devri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, S. 5, İstanbul 1994, s. 182.

8 Şevket Rado, **Paris’te Bir Osmanlı Sefiri (Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi)**, İstanbul 2012, s. 1-13.

dolaşıp bilgi edinmiş, opera seyretmiş, Marly, Versailles, Saint Cloud, Trianon Sarayları ile bahçelerini detaylı bir şekilde incelemiş ve bunlara sefaretnamesinde yer vermiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 8 Ekim 1721 tarihinde İstanbul'a geri dönmüştür.⁹ Yanında getirdiği sefaretnamesi Padişah III. Ahmet'i çok etkilemiştir. Bu sebeple İstanbul'un her yerinde sivil mimari ağırlıklı yoğun bir imar faaliyetine girişilmiştir. Boğaziçi ve Haliç sahillerinde saraylar, kasırlar, köşkler, İstanbul'un çeşitli yerlerinde de küçük ölçekli külliyeler, imaretler, çeşmeler, sebiller, kütüphaneler yapılmıştır.¹⁰ Dönemde yapılan külliyeler ekonomik sebeplerle mütevazı ölçülerde inşa edilmiştir. Çorlulu Ali Paşa, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa, Fatih Çarşamba İsmail Efendi, Beyazıt Kaptan İbrahim Paşa ve Üsküdar Ahmediye Külliyesi III. Ahmet döneminde bina edilmiş yapılardır.¹¹ Ortak noktaları klasik dönem mimarisi özelliklerine göre inşa edilmiş olmalarıdır. Ancak külliyesi oluşturan yapılar tek tek incelendiğinde özellikle süsleme ve detaylarında Doğu-Batı sentezi uygulamalar ile çeşitli yenilikler göze çarpmaktadır. Üsküdar Ahmediye Külliyesi de Lale Devri mimarisinin tüm bu özelliklerini üzerinde taşıyan önemli bir geçiş dönemi yapısıdır.

Ahmediye Külliyesi ve Mimari Özellikleri

Üsküdar'ın Ahmediye semtinde, Gündoğumu ve Esvapçı Sokağı'nın köşesine konulanmıştır. Başka bir deyişle Ahmediye Külliyesi Üsküdar İskelesi'nden başlayıp "çarşı yolunu önce Karaca Ahmed Türbesi'ne daha sonra İbrahim Ağa Yolu'nu eski Bağdat Yolu'na bağlayan geçmişte Menzilhane Yokuşu denilen bugünkü Gündoğumu Caddesi"¹² gibi önemli bir aks üzerinde yer almaktadır. Bu aks Osmanlı zamanında surre alayı ile ordunun sefer yoludur. Aynı zamanda Ahmediye Külliyesi'nin tam söz konusu aksta bulunması dikkat çekicidir.

Lale Devri'nde, III. Ahmet Dönemi'nin tek anıtsal yapı örneğini oluşturan Üsküdar Yeni Valide Camii Kompleksi'nden sonra Üsküdar Ahmediye Külliyesi gibi orta ölçekli külliyelerle karşılaşmaktadır.¹³

Külliye, esas itibarıyla cami, medrese (sonradan tekke), kütüphane, çeşmeler, muvakkithane, sebil, türbe, hazire ve sadaka taşından oluşmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre kompleks 1722 tarihinde Tersane Kethüdası Eminzade Hacı Ahmed Ağa

9 Ş. Rado, **a.g.e.**, s. 88.

10 Betül Bakır, **Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri**, Ankara 2003, s. 67; Soner Şahin, **Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 21.

11 Soner Şahin, **a.g.t.**, s. 35.

12 Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", **VI Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.1, İstanbul 6-9 Kasım 2008, s. 191.

13 Gülçin Erol Canca, **Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 48-91.

tarafından yaptırılmıştır.¹⁴ Ancak bu konuda kaynaklar arasında itilaflar vardır. Bazı kaynaklara göre ise 1723 tarihinde Baruthane Nazırı Eminzade el-Hac Ahmed Ağa tarafından bina edilmiştir.¹⁵ Eskiden burada bulunan Kefçe Dede Mescidi yerine topoğrafyaya uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Eminzade Ahmed Ağa Külliyyeye akar olarak Üsküdar Kefçe Dede Mahallesi'nde fevkani ve tahtani iki mülk menzil, beş adet dükkân, İstanbul ve Edirne'deki çeşitli mahallelerde peşin kiralı mülk, han, dükkân, fırın, değirmen, ambar, ahır, samanlık, odunluk, bağ, araziler, Kasımpaşa'da çifte hamam yaptırmıştır.¹⁶

Külliye'nin iki kapısı vardır. Kitabeli büyük kapısı Gündoğumu Caddesi üzerindedir. Diğeri ise Esvapçı Sokak'ta bulunmaktadır ve kütüphane kapısı adını almıştır. Bu kapıdan dokuz taş basamakla külliyyeye girilmektedir.¹⁷ Büyük kapısının sağında çeşme solunda sebil konumlandırılmıştır. Esvapçı Sokak'taki giriş kapısının sağ tarafında kütüphane, bunun arka tarafında L şeklinde medrese odaları, öğrenci birimlerinin keşiştiği yerde gusülhane, hemen yanında tuvaletler ve çeşmenin arkasında zemin kattaki dersane bulunmaktadır. Dershanenin üst kısmında merdivenle çıkılan Kur'an kursu yer almaktadır. Kütüphane kapısının sol ilerisinde sonradan eklenmiş son cemaat yeri ile cami, bunların sol tarafında ise mezarlık ve türbe bulunmaktadır (G. 1). Külliye'nin vaziyet planına bakıldığında ortada şadırvanlı bir iç açık avlu etrafında ise bu mekânı tanımlayan kompleksi oluşturan yapılar yer almaktadır. Genel planına bakıldığında simetrik bir yerleşim yoktur (G. 2). Külliye dönemin hassa baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır.¹⁸ Ancak incelediğimiz bazı kaynaklar arasında bu konuda itilaflar vardır. Örneğin Betül Gelengül Ekimci'nin doktora tezinde külliye'nin Kayserili El-Hac Emin Ağa mimarbaşılığı döneminde inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁹

14 İ. Aydın Yüksel, "Ahmediye Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 136; Hikmet Ülgen, **İstanbul Camileri**, İstanbul 1966, s.14; Ahmet Vefa Çobanoğlu, Gülcan Kaplan, "Üsküdar Ahmediye Camii ve Kaybolan Kâbe Tasvirli Çini Panosu", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 19-21 Ekim 2018 Bildiriler**, Cilt: III, İstanbul 2019, s. 235; Erkan Övüç, Bir Osmanlı Sokağı'nın Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadıye Caddesi Örneği, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 16.

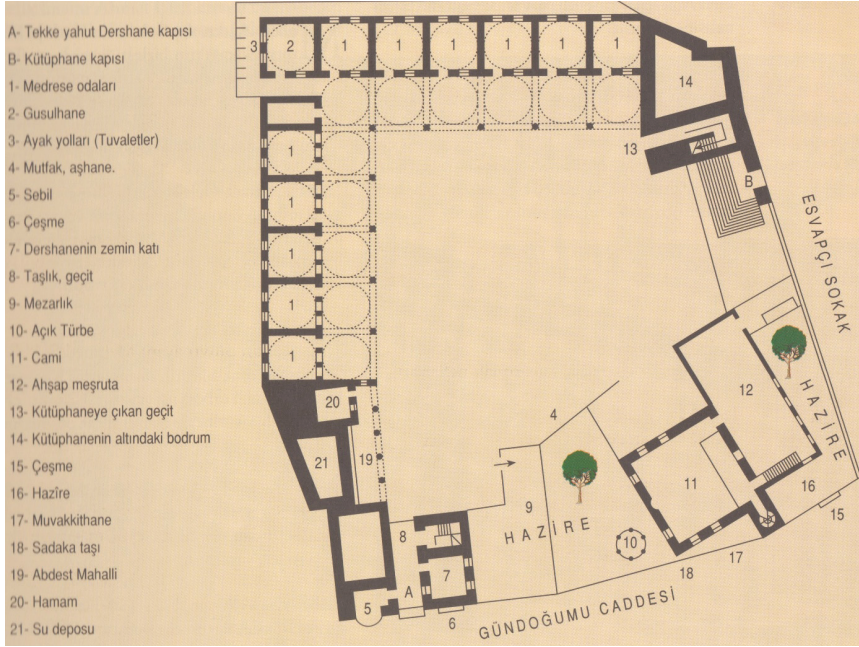
15 Betül Gelengül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 150. Dr. Betül Gelengül Ekimci bu bilgileri "Baruthane Nazırı Eminzade el-Hac Ahmed Ağa bin Mehmet Ağa bin Yahya" vakfına ait 01/05/1135H/07/02/1723 tarihli vakfiyesi; VGMA, 574 Nolu Defter, 1. sayfa, 1. sıra kayıtlarından almıştır.

16 B. Gelengül, **a.g.e**, s.150.

17 İ. Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar**, C.1, İstanbul 1977, s. 87.

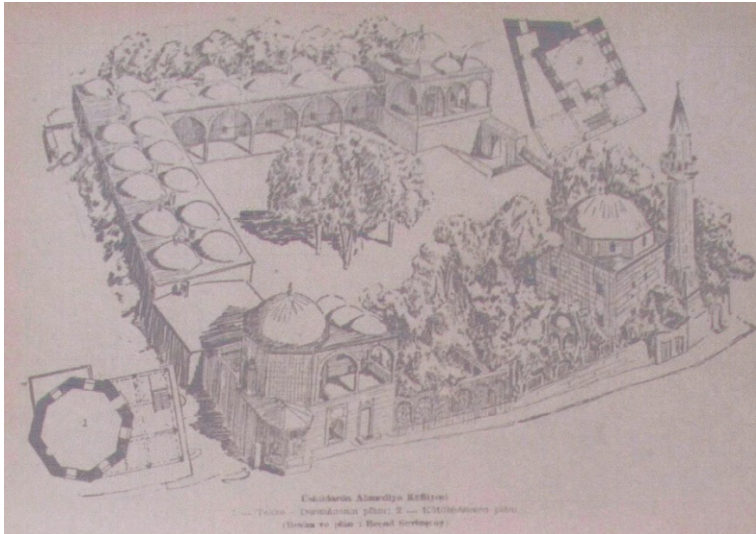
18 Mert Ağaoglu, "Hassa Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa ve Görev Yaptığı Yıllarda İstanbul'da İnşa Edilen Yapılar", **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1**, Ankara 2018, s. 593. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Gülcan Kaplan, "Üsküdar Ahmediye Camii ve Kaybolan Kâbe Tasvirli Çini Panosu", **X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.3, İstanbul 19-21 Ekim 2018, s. 235.

19 Betül Gelengül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, s. 151. Dr. Betül Gelengül Ekimci bu bilgileri Kumbarcılar, İ. "Türk Mimarları" **Arkitekt**, S.2, İstanbul 1937, s.60.'dan almıştır.

G. 1. Ahmediye Külliyesi Vaziyet Planı

(M. Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C.1, s. 67, Orjinali, Reşad Sevinçsoy'a aittir.)

G. 2. Ahmediye Külliyesi'nden bir Perspektif

(Reşat E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, s. 380, Orjinali, Reşad Sevinçsoy'a aittir.)

Cami

Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Caminin kitabesine göre inşasından önce yerinde Kefçe Dede adlı kişi tarafından yaptırılan harap durumda ahşap bir mescit bulunmaktaydı.²⁰

Cami, kare planlı, tek kubbeli ve minarelidir. Taş ve tuğla karışımı almaşık duvar örgüsünden yapılmıştır. Minaresi ise kesme taştan inşa edilmiştir (G. 3). Bu mimari özellikleri ile yapı köken olarak tek üniteli 14. yüzyıl İznik Hacı Özbek ve Gebze Orhan Gazi Camii'ne dayanmaktadır. Ahmediye Camii tıpkı saydığımız öncülerinde olduğu gibi kubbenin mekâna hâkim olduğu tek üniteli klasik bir yapıdır. Kubbesi basık ve kurşunla örtülüdür. 1930 Pervititch haritasında (G. 4) görüldüğü üzere son cemaat yeri sağa doğru çıkıntılıdır. Cami girişi de son cemaat yerinin ikinci aksındadır. Girişin sol tarafında kalan kısım ise söz konusu haritada belirtilen pencere açıklıklarından kapalı olduğu düşünülmektedir. “1930-1933 yıllarında son cemaat yeri üzerindeki ahşap Rıfâî dergâhı kar yükü yüzünden çökmüştür.”²¹ Ahşap son cemaat yeri ise bir süre varlığını sürdürmüştür. 1965 senesinde ise yıkılmıştır.²² Söz konusu son cemaat yerinin eski kemerli kapısının kalıntısı (G. 5) hala mevcuttur. Günümüzde ise ahşap konstrüksiyonla kapatılmış küçük bir sundurmadan geçilerek camiye girilmektedir. Son cemaat yeri bu sundurmanın sağında yer almaktadır.²³ Buraya sol üstte bulunan pencere ve kapı boşluğuna ulaşan bir yangın merdiveni yerleştirilmiştir. Söz konusu merdivenle mahfil katına ulaşılmaktadır.

20 R. Ekrem Koçu, “Ahmediye Külliyesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1958, s. 380. İ. Aydın Yüksel, “Ahmediye Külliyesi”, 1993, s. 136.

21 R. Ekrem Koçu, *a.g.m.*, s. 380.

22 Aydın İ. Yüksel, *a.g.m.*, s. 136.

23 Gülçin Erol Canca, “Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme”, s. 193.

G. 3. Ahmediye Camii'nden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 4. Ahmediye Külliyesi 1930 tarihli Pervititch Haritası
(İBB Harita Arşivi Demirbaş No: Hrt_000566.jpg)

G. 5. Ahmediye Camii'nin Eskiden Kalma Duvar ve Kapı Kalıntısı
(Seda ÇOŞKUN 2011)

Caminin üst örtüsünde kare plandan kubbeye geçiş dilimli tromplarla sağlanmıştır. Kubbe, sekizgen bir kasağa oturmaktadır ve kalem işleriyle süslenmiştir (G. 6). Bu kasağın her kenarında revzen sivri kemerli tepe pencereleri yer almaktadır. Ayrıca caminin kesme taş söveli yedi alt ve revzenli sekiz üst penceresi vardır. Girişin hemen üstünde altı tezyinatlı ahşap döşemeye ve kolonlara oturan mahfil katı bulunmaktadır (G. 7).

G. 6. Ahmediye Camii'nin Kadınlar Mahfili Kubbe ve Tromp Detayı
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 7. Ahmediye Camii'nin İç Mekânından
(Seda COŞKUN, 2011)

Cami girişinin tam karşı duvarında sade bir mihrap ve hemen yanında mermerden süslemeli minber yer almaktadır (G. 8). Konyalı'ya göre mihrapta "18. yüzyıla ait bulunan yeşil zeminli Kâbe-i muazzama resimli çini panodan"²⁴ günümüzde eser kalmamıştır. Minberinin girişinin iki yanında sütunceler üst kısmında ise kitabenin bulunduğu bir sıra mukarnaslı diğeri rumi örgeli alın bölümü bulunmaktadır. Köşk kısmı mukarnas başlıklı dört sütunun taşıdığı beşik kemerlerden oluşmaktadır. Bu kemerlerin köşeliklerinde yaldızlı çiçek motifli rozetler bulunmaktadır. Tepelik kısmı sade frizlidir. Bu kısım ise içten kubbe, dıştan alemlî külahla sonlandırılmıştır. Külâhın etrafı hazreti peygamberin hadisi ile çevrilidir.²⁵ Köşke çıkan merdiven korkulukları geometrik altıgen ve yıldız motiflerle süslenmiştir. Köşk ile merdiven korkuluğunun birleştiği kısımda Lale Devri özelliklerini gösteren mermer üzerine kabartma vazosu içinde çiçek motifli bir süsleme mevcuttur. Korkulukların altındaki üçgen aynalık kısmının merkezinde palmet örgeli madalyon bulunmaktadır. Süpürgelik kısmında iki adet niş yer almaktadır. Köşkün altında sivri kemerli geçit bölümü vardır.

Mihrabın solunda önu üç parçalı çokgen planlı mermer vaaz kürsüsü bulunmaktadır (G. 9). Kürsünün alt kısmında üç adet niş şeklinde dilimli kemerli açıklık bırakılmıştır. Bu dilimli kemerli açıklıkların köşeliklerinde kabartma gül motifleri yer almaktadır.²⁶

24 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar*, C. 1, s. 87. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Gülcan Kaplan, *a.g.m.*, s.236.

25 İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 87.

26 Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", s. 195.

G. 8. Ahmediye Camii'nin mihrabı ve minberi
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 9. Ahmediye Camii'nin vaaz kürsüsü
(Seda COŞKUN, 2011)

Araştırdığımız kaynaklara göre caminin sonraki dönemlerde tamirine ihtiyaç duyulmuştur. 1860 yılında Ali Efendi isminde bir şahıs tarafından tamir edilmiştir. Bu devirde caminin yanında ahşap bir yer vardır. Ancak tamir sırasında yıkılmıştır.²⁷

Mektep (Dershane)

Mektep Gündoğumu Caddesi ile Kefçe Dede Sokağı'nın birleştiği köşede sol tarafta Ahmediye Camii muvakkithanesinin karşısında bulunmaktaydı. Tersane Emni Ahmet Ağa tarafından 1721 tarihinde külliye'den ayrı olarak yaptırılmıştır. "Günümüze ulaşamayan mektep 1865 tarihinde yanmış, 1872 tarihinde Osman Efendi adında bir hayırsever tarafından yeniden yaptırılmıştır."²⁸

Günümüzdeki mektebe Gündoğumu Caddesi üzerindeki *Mektep veya Tekke Kapısı* adı verilen boşluktan geçilerek girilmektedir (G. 10-11). Buradan üzeri tonozlu bir geçide ulaşılmaktadır. Geçidin sağ tarafta mektebin zemindeki odası ve üst kata çıkan merdiven bulunmaktadır. Üst kattaki fevkani dershane sekizgen bir plana sahiptir. Sekizgen planlı dershane anlayışının öncüllerini 17. yüzyılda inşa edilmiş olan Çemberlitaş Köprülü Mehmet Paşa ve Çarşıkapı'daki Kara Mustafa Paşa Külliyesi dershaneleri oluşturmaktadır. Lale Devri'nin diğer bir yapısı olan Çorlulu Ali Paşa Külliyesi dershanesi ile benzerlik göstermektedir. Ahmediye Dershanesi konum itibarıyla medresenin bir ucunda yer almaktadır. Bu özelliğiyle Lale Devri mimarisinde ender görülen örnekler arasındadır. Dershanenin önünde bugün camekânla kapatılmış olan zemini taş döşeli bir avlu vardır. Bu avlunun üzeri iki yanda küçük kubbeler ortada çapraz tonozla ile geçilmiştir (G. 12). "Kubbeler ise iki yandan dershaneye ön kısımda ise mermerden sütunlara basan beşik kemerli revaklara oturmaktadır."²⁹ Dershanenin üzeri ise kurşun kaplı tek kubbe ile örtülmüştür. İç mekânına geldiğimizde bir mukarnaslı mermer mihrabiyesi, bunun yanında dolabı bulunmaktadır. "Kubbe göbeğinde altıgen biçimli renkli motifler"³⁰ vardır (G. 13). Mektebin mihrabı dışarı çokgen çıkıntılı ve kurşun kaplı yarım kubbe ile örtülüdür. Alt sırasında parmaklıklı beş ahşap pencere ve bunların üstünde ise beş adet revzen pencere bulunmaktadır. Yapının dış cephesi kesme taştan yapılmıştır.

27 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar*, C. 1, s. 89.

28 M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C.2, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 899.

29 M. N. Haskan, *a.g.e.*, s. 898.

30 Betül Gelengül Ekimci, *Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler*, s. 158.

G. 10. Ahmediye Dershanesi'nin Dıştan Görünümü
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 11. Ahmediye Dershanesi'ne Ait Eski Perspektifler
(Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, C.1: 382, Orjinali Nezih ve Reşad Sevinçsoy'a aittir.)

G. 12. Ahmediye Dershanesi Revakları'ndan Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 13. Ahmediye Dershanesi'nin İçinden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

“Külliyenin mektebi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rıfâî Tekkesi olarak kullanılmıştır. Dershanelerin tekke olması 1899 yılında cami imamı olan Mahmûd Racî Efendi tarafından Rifâî meşihâtı konulması ile başlamaktadır.”³¹ Kanımızca Ahmediye Külliyesi dershanelerinin Rifâî Tekkesi olarak kullanılmasının nedeni hem asithaneye hem de organik bir bağ olmamasına rağmen düşünce itibarıyla etkilendiği Bektaşî tarikatının merkezi olan Karaca Ahmed Tekkesi’ne yakın olmasıdır. Bir diğer neden de Gündoğumu Caddesi ile Karaca Ahmed aksı ve civarının tekkeler bölgesi olup burada bir Rifâî asithanesinin bulunmasıdır.³²

Medrese

Meklep kapısından girilip tonozlu geçitten devam edildikten sonra sol tarafta şadırvan, hamam ve su deposunun bulunduğu kısımdan sonra başlayarak “L” şeklinde kütüphane binasına kadar devam eden bölümdür (G. 14). Planlama açısından öncülü 17. yüzyıl eseri olan Çemberlitaş Köprülü Mehmet Paşa ile dönemdaşları Feyzullah Efendi, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa ve Çorlulu Ali Paşa Medresesi’ne benzer tarzda yapılmıştır. Kitabesinden anlaşılacağı üzere 1722 yılında cami ile birlikte inşa edilmiştir.³³ On bir kurşun kubbeli odadan oluşmaktadır. Odaların önünde kurşun kubbeli ve beşik kemerli bir revak bulunmaktadır.³⁴ Revakları oluşturan mermer sütunların başlıklarında süsleme olarak yedi sekizler görülmektedir. Kütüphane hizasındaki odalar üç, diğerleri iki pencerelidir. Odalarda birer ocak, revaka açılan giriş kapısı ve dolap mevcuttur. İki oda kolunun birleştiği noktada gusülhane ve arkasında tuvaletler yer almaktadır. Medrese, kaba yonu taştan yapılmıştır. Yapı, “1945’te Vakıflar İdaresi ve Kızılay’ın Üsküdar yoksullarına yardım teşkilatının mutfak ve erzak ambarları olarak işlevlendirilmiştir.”³⁵ Çeşitli kaynaklardan çıkardığımız sonuca göre medrese kısım kısım farklı işlevlerde kullanılmıştır. “2008’li yıllardan itibaren medresenin bir bölümü ve dershane Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Kur’an kursu diğer kısmı ise Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ne ait imaret (G. 15) olarak hizmet vermiştir.”³⁶ Günümüzde Kur’an kursu ve imaret işlevi sürmektedir. Ancak külliyeinin “cami dışındaki diğer binaları bir vakfın kullanımındadır.”³⁷

31 Erkan Övüç, Bir Osmanlı Sokağı’nın Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadıye Caddesi Örneği, s. 38-39.

32 Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Rölöve ve Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 381.

33 Erkan Övüç, Bir Osmanlı Sokağı’nın Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadıye Caddesi Örneği, s. 35.

34 İ. Aydın Yüksel, “Ahmediye Külliyesi”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1989, s. 170.

35 R. Ekrem Koçu, “Ahmediye Külliyesi”, s. 379.

36 Gülçin Erol Canca, “Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme”, s. 195.

37 Abdullah Kılıç, **Tarihi Eserleriyle Üsküdar**, İstanbul 2017, s. 47.

G. 14. Ahmediye Medresesi ve Avlusundan Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 15. Ahmediye Külliyesi İmaretinden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Kütüphane

Külliyenin kütüphane binasına Esvapçı Sokağı'na açılan kapısından dokuz basamakla girilmektedir (G. 16). Kütüphane yapısı kare planlı ve sekizgen kasnak üzerine kurşunla örtülü tek kubbelidir. Gündoğumu Caddesi üzerindeki bölümü kademeli şekilde çıkmalıdır. Basık kemerli bir girişten geçilerek tonozlu bir geçide gelinip buradan merdivenle revakın ortasına çıkılmaktadır. “Zemin katta beşik tonozlu bir geçit ve aynalı tonozlu tuvaletler yer almaktadır.”³⁸ Üst katta önünde iki yanda kurşun kaplı manastır tonozu ortasında küçük kubbeli bir revakı vardır (G. 17). Günümüzde bu beşik kemerli revaklar üç açıklık ile dört sütundan oluşmaktadır ve sonradan camekânla kapatılmıştır (G. 18). Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi'nin öncülü Amcazade Hüseyin Paşa ardılı Eyüp Hacı Beşir Ağa külliyelerinin kütüphaneleridir. Her üç külliye de kütüphane binaları medrese odalarının bir ucuna yerleştirilmiştir.³⁹ Fevkanî bir yapıdır ve dersane boyutlarına yakın ölçülerde yapılmıştır. Fevkanî yapılar Lale Devri Osmanlı mimarisinde ortaya çıkan bir özelliktir. Lale Devri (18. yüzyıl) kütüphanelerinin bir diğer özelliği girişe yakın bir kesimde sokağa cephe verecek şekilde konumlanmasıdır. “Böylece külliyenin diğer bölümlerine girmek zorunda kalmadan kütüphaneye ulaşılabilmesi amaçlanmıştır.”⁴⁰ Cumbalı cephe düzenlemesi ise Lale Devri kütüphanelerinde yaygınlık kazanmıştır. “1715 Vefa Şehit Ali Paşa, 1722 Üsküdar Ahmediye, 1732 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi bu cumbalı düzenlemeleriyle en iyi bilinen örnekler arasındadır.”⁴¹

38 Sibel Ünalın, “Üsküdar’da Kütüphane Mimarisi (Osmanlı Dönemi)” VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, C.1, İstanbul 6-9 Kasım 2008, s. 180.

39 Ebru Şengül, Eyüp Hacı Beşir Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 94.

40 Deniz Mazlum, “18. yy. İstanbul’nda Basılı Kitabın Öyküsü ve Kütüphaneler”, Prof. Doğan Kuban’a Armağan-1, İstanbul 1996, s. 48.

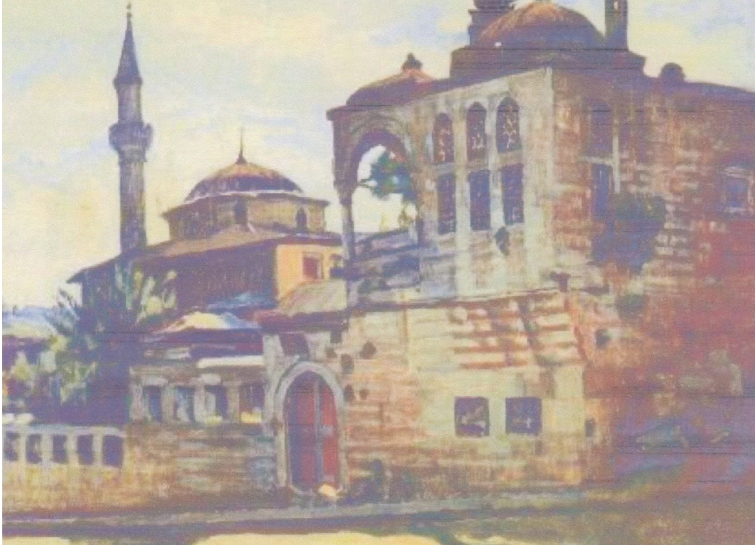
41 Gülçin Erol Canca, Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul’da III. Ahmed Devri Mimarisi (1703-1730), s. 286 vd.

G.16. Ahmediye Külliyesi Kütüphane Kapısından Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G.17. Ahmediye Külliyesi Kütüphanesinden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 18. Ahmediye Kütüphanesi ve Camisini Gösteren Eski Bir Tablo
(Hikmet Onat, 1959, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu 220)⁴²

Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi'nin iç mekânına geldiğimizde kare planlı olduğunu görmekteyiz. Girişi basık kemerlidir. İçerisinde biri orijinal ikincisi pencerenin kapatılmasıyla oluşan dolap ve tek ocak nişi bulunmaktadır.⁴³ Ayrıca üst üste üç tane sivri dilimli kemerlerden oluşan mermer nişler de yer almaktadır (**G. 19**). Üsküdar Ahmediye kütüphanesi iki sıralı pencere düzeniyle Lale Devri'ndeki diğer aynı işlevli örneklerden ayrılmaktadır. Altı üstlü toplam 13 adet pencereden oluşmaktadır.⁴⁴ Alttaki pencereler parmaklıklı üsttekiler ise sivri kemerli revzen şeklindedir. Revzenler içte vitraylı, dışta şişme camlı çift pencerelerden oluşmaktadır. Bir adet de üst katta kare tuvalet penceresi vardır. Kapı, pencere ve dolapların etrafı sade profilli mermer sövelerle çevrilmiştir. Kütüphane dışındaki beşik tonozla örtülü koridorun sonunda basık kemerli bir girişi olan tuvalet yer almaktadır. Yapı kesme taştan yapılmıştır. Ancak kuzeybatı cephesinde dışarı çıkıntılı bir tuvalet bölümü vardır. Burası taş-tuğla karışımı almaşık duvar örgüsünden yapılmıştır (**G. 20**). Kütüphane güney cephesinde medrese odalarına bitişiktir.⁴⁵

42 Gül Sarıdikmen, Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 124 adlı eserden alınmıştır.

43 Sibel Ünal, "Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi (Osmanlı Dönemi), s. 180.

44 M. Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. 2, s. 945.

45 Sibel Ünal, "Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi (Osmanlı Dönemi), s. 180.

G. 19. Ahmediye Kütüphanesi'nin İç Mekânından Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

G. 20. Ahmediye Kütüphanesi'nin WC Cephesinden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Cami Tekke Kapısı üzerindeki kitabeye göre 1722 yılında inşa edilmiştir. Kütüphanenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bu bakımdan inşa tarihiyle ilgili net bir veri yoktur. Ancak kütüphanenin vakfiyesi 1727 tarihlidir ve sadece buraya Şami Mehmet Efendi tarafından elli kitap konulduğu bildirilmiştir.⁴⁶ Bu bilgiye göre 1727 tarihinden önce bu kütüphane mevcuttur. Cami ile birlikte aynı tarihte inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Sebil

Sebil, Gündoğumu Caddesi üzerindedir. Sağında Tekke Kapısı ve Lale Devri özelliklerini taşıyan som mermerden çeşme ile üzerinde Ahmediye Mektebi bulunmaktadır. Vakıf sicil kayıtlarına göre 1710, kitabesine göre 1722 yılında inşa ettirilmiştir.⁴⁷ Üç cepheli çokgen sebil klasik Osmanlı mimarisinden Barok Üsluba geçiş döneminin (Lale Devri'nin) güzel bir örneğidir (**G. 21**). Arkasında haznesi mevcuttur. Sebil etek kısmı sade çokgen planlı mermer satırlardan oluşmaktadır. Bu çokgen planlı satırların köşelerinin her birinde stalaktitli başlıklı kolonlar vardır. Söz konusu kolonlar birbirine basık kemerlerle bağlanmıştır. Kemerlerin üzerinde birer sıra kitabe ve istiridyeye kabuğu motifli nişler bulunmaktadır. İstiridyeye kabuklu kemerli niş eski doğu uygarlıklarından beri doğurganlık-bereket-yeniden doğuş anlamında kullanılan bir süslemedir.⁴⁸ Kemerlerin köşelikleri bitkisel motiflerle bezelidir. Bu süsleme tarzı ile Ahmediye Sebili Lale Devri Mimarisinde önemli örnekler arasındadır. Nişlerin üstünde ise ikişer sıralı kitabeler yer almaktadır. Kitâbeler, şair kazasker Mirzazâde Sâlim Mehmet Emin Efendi tarafından hazırlanmıştır.⁴⁹ Sebilin pencereleri ahşap olup şebekeli demirden altıgen ve yıldız motifli parmaklıkları mevcuttur. En üstte ise dışarı geniş çıkıntılı ahşap saçağı vardır. İç mekânda beden duvarlara oturan tonoz dışta ise kurşun kaplı kırma çatı ile örtülüdür. "Sebil 1990'lı yıllarda Kur'an kursunun reviri olarak kullanılmıştır. Bu fonksiyon değişikliği nedeniyle hazneye bir kapı açılmıştır. Sebilin haznesi günümüzde depo işlevi görmektedir."⁵⁰

46 Tüba Çavdar, "Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Kurulmuş Kütüphaneler", **V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.1, İstanbul 1-5 Kasım 2007, s. 81.

47 Betül Gelengül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, s. 515. Dr. Betül Gelengül Ekimci bu bilgileri Vakıf Sicil Defterleri s: 95'ten almıştır.

48 Alev Kuru, "İkonografik Açından Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridyeye Motifi", **Erdem Dergisi**, C. 10, S. 52, Ankara 2008, s. 112. Bircan Turan, Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Kullanılan İstiridyeye Motifi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 8.

49 M. Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. 3, s. 1208.

50 Betül Gelengül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, s. 516.

G. 21. Ahmediye Sebili'nden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Çeşmeler

Tekke kapısının sağ tarafında yer alan çeşme tamamen mermerden oluşan, 18. yüzyıl Lale Devri mimarisi özelliklerinde inşa ettirilmiş zarif bir yapıdır (G. 22). Mektebin altında yer alan bir duvar çeşmesidir. Dönemin külliyelerindeki su yapılarının, mekteplerin altında konumlandırılmasının sebebi “herhangi bir yangın durumunda çocukları emniyet altına almaktır.”⁵¹

Beyaz mermerden yapılan bu çeşmenin haznesi Ahmediye dershanesi altında yer almaktadır. Konyalı'ya göre 1712 yılında yaptırılmıştır.⁵² Ancak incelediğimiz kaynaklarda bu konuda birbirinden ayrı tespitler olduğunu fark etmiş bulunmaktayız. Buna göre söz konusu çeşme Vakıf sicil kayıtlarına göre 1710 yılında, kitabesi göz önünde bulundurulduğunda ise 1721 tarihinde inşa edilmiştir.⁵³ Süslemelerini değerlendirdiğimizde, kabartma tekniğindeki dilimli kemerli ayna taşında ve bunun içindeki ortada büyük yanlarda küçük toplam üç adet çiçek kabartmalarında Doğu kültürlerinin etkisi görülmektedir. Başka bir deyişle bu süslemeler “*Safevi İran'dan ve Hint kültüründen esinlenilerek*”⁵⁴ yapılmıştır. Ayna taşındaki dilimli kemerlerin

51 Ebru Şengül, Eyüp Hacı Beşir Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi, s. 12.

52 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar*, C. 2, s. 10.

53 Betül Gengelül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, s. 516.

54 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 509; Turgut Saner, Lale Devri Mimarlığı'nda Hint Esinleri “Çinlhane”, *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 3, İstanbul 1999, s. 35-54.

üstünde sülüs ile yazılmış beş satırlık tamir kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabeğe göre “çeşme ve buna bağlı su yolları Sultan II. Mahmud’un üçüncü ikbali Tiryal Hanım tarafından 1863 yılında onartılmıştır.”⁵⁵ Çeşmenin kenar sövelerinin en dışta olanında çiçek kabartmalar ve rumî yapraklar bulunmaktadır. Bundan daha içteki ikinci silmede tek sıralı mukarnaslı bir bordür yer almaktadır. Tamir kitabesinin üstünde az derin nişli istiridye kabuğu motifli kemer vardır. Kemerin üstünde beş satırlık bir kitabe daha bulunmaktadır. “Nişin iki yanı palmet tepelikli mermer sütuncelerle sınırlandırılmıştır.”⁵⁶ Çeşmenin en üstünde ise iki yanı kabaralı, palmet örgeli ve kıvrım dallı tepelik bulunmaktadır. Ahmediye Çeşmesi bu tepeliği ile Üsküdar Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi gibi anıtsal bir su yapısıdır. Çeşme bu özelliği ile Lale Devri mimarisinde ayrı bir öneme sahiptir. Sekileri ve yalağı ise mermerden yapılmış ve sadedir. Yalağının içi bugün toprakla doldurulmuştur. Musluğu yoktur.

G. 22. Ahmediye Çeşmesi’nden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Gündoğumu Caddesi ve Esvaçı Sokak’ın kesiştiği köşeye yakın bölgede klasik üslupta mermer bir çeşme daha bulunmaktadır (G. 23). Kitabesizdir ve sade bir duvar çeşmesidir. Etrafı da sade silmelerle çevrilidir. Ayna taşı dışarı çıkıntılıdır ve eşek sırtı kemerlidir. Ayna taşı kemerinin iki yanında lale motifleri vardır. Ayrıca ayna taşının üç çevresinde yalak kısmından ana kemere uzanan kabartmalı düz silmeler vardır.

55 İ. Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar**, C. 2, s. 9.

56 Betül Gelengül Ekimci, **Üsküdar’ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler**, s. 516.

Silmelerin en üstteki yatay bölümünün üzerinde geometrik süslemeler mevcuttur. Bunun üzerinde ise derin nişi sınırlandıran sivri ana kemer bulunmaktadır. Ana kemerin kilit taşında çiçek motifli bir rozet yer almaktadır. Çeşmenin kitabesinin olmasını beklediğimiz ana kemer üstündeki dikdörtgen mermer levha kabartması boştur. Kitabesinin olmamasının nedeniyle yapım tarihi hakkında net bilgimiz yoktur. Ancak vakıf sicil kayıtlarına göre Kefçe Dede tarafından yaptırıldığı öne sürülmektedir. Konyalı ve Tanışık'ta bu konuda bilgi verilmemiştir.⁵⁷ Yapım malzemesinin mermer olması (daha geç bir dönem) 17. yüzyıl çeşmesi olduğu anlamına gelebilir. Ancak malzemesi daha sonra yapılan bir tadilatla da değişmiş olabilir. Yalağı ise bugün yol kotunun altında kalmıştır. Sekileri de yol kotuyla hemen hemen aynı hizadadır. Bu çeşmenin sol yanındaki bölümün muvakkithane olduğu söylenmektedir.⁵⁸

G. 23. Ahmediye Külliyesi II. Çeşmesinden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Muvakkithane

Caminin altında Gündoğumu Caddesi üzerinde külliye'nin bir de muvakkithanesi bulunmaktadır. Bunun sol tarafında ise mermer sadaka taşı yer almaktadır.⁵⁹ Yapı kesme taştan yapılmıştır. Tek katlı ve iki odalıdır. Bu odaların üzeri cepheden gördüğümüz kadarıyla tuğladan yapılmış beşik tonozlarla geçilmiştir. Yapının çatısı binanın ortasına doğru alçalan iki taraftan ters eğimli olacak şekilde tasarlanmış ve bir

57 Betül Gelengül Ekimci, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, s. 517.

58 İ. Aydın Yüksel, "Ahmediye Külliyesi", 1993, s. 137.

59 M. Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. 1, s. 67-68.

çörtlenle noktalanmıştır. Bu açıdan döneme özgü değişik bir örnektir. Çatıda malzeme olarak kurşun kullanılmıştır. Orjinal fonksiyonunu yitirdikten sonra bir süre için dükkân olarak işlevlendirilmiştir. Günümüzde ise kullanılmamaktadır.

Türbe ve Hazireler

Külliyenin haziresi kuzey ve kible duvarı önünde olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kible tarafında Eminzade Ahmed Ağa'nın kızı Emetullah Hatun, oğulları Ferit Bey, Osman Ağa, Emin Mehmet Ağa'nın, İbrahim Ağa'nın kabirleri bulunmaktadır.⁶⁰ Yine burada yer alan külliye'nin banisi Eminzade Hacı Mehmet Ağa'nın kabri 1730 tarihlidir.

Hazire duvarlarına dış cepheden bakıldığında mektep yönündeki kısım mermer kolonlar ile bunları birbirine bağlayan yuvarlak kemerli ve lokma demir parmaklıklı altı bölümden oluşmaktadır. Asıl malzemesini kesme taşın oluşturduğu bu hazire duvarının devamı kademeli şekilde ayrılarak yine lokma demir parmaklıklı küçük kare boşluklardan meydana gelmiştir. Külliye'nin iç avlusundaki hazire duvarlarına bakıldığında da aynı tarzda kare boşluklar göze çarpmaktadır. Ayrıca hazire duvarları aynı materyalden harpuştalarla sonlandırılmıştır.

Caminin ilk banisi Kefçe Dede'nin mezar taşı caminin solunda büyük bir çit-lemelik ağacı altında yer almaktaydı. Daha sonra kaldırılan bu mezar taşı İbrahim Hakkı Konyalı tarafından 1975 yılında enkazdan çıkarılarak cami kible duvarı önüne koydurulmuştur.⁶¹ Bugün altı mermer sütunlu üstü kubbe ile örtülü yanları açık türbe kanımızca Kefçe Dede'nin mezarının bulunduğu yerdir (**G. 24**). Külliye'nin banisi Ahmed Ağa'nın oğulları Osman Ağa ve Mehmet Ağa'ya ait mezar taşlarındaki vazo içinden çıkan çiçek buketi motifleri Lale Devri'ne ait bir uygulamadır.⁶² Bu süslemeler tıpkı külliye'nin döneme özgü anıtsal çeşmesinde ve camisinin minberinde görülen Safevi İran ve Hint kültürü ile etkileşim sonucu ortaya çıkan unsurlardır. Başka bir deyişle bu özellikler Doğu-Batı sentezi ve bir geçiş dönemi yapısı olan Ahmediye Külliyesi'ne bir karakter kazandırmıştır.

60 İ. Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar**, C. 2, s. 89.

61 İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, C. 2, s. 89.

62 Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", s. 199.

G. 24. Kefçe Dede Türbesi ve Diğer Hazirelerden Bir Görünüm
(Seda COŞKUN, 2011)

Değerlendirme ve Sonuç

18. yüzyılda III. Ahmet Dönemi'nde Batı ile yaşanan barış ortamı ve etkileşim Osmanlı kültürü, toplumu, siyasi ve sosyal hayatında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Mimaride de Doğu-Batı sentezi bir geçiş dönemi yaşanmasına neden olmuştur. Şüphesiz ki bu etkileşimde elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa ziyaretinin büyük etkisi vardır. Elçi Fransa'da gördüğü saraylara, bahçelere, kütüphanelere ve operalara seyahatnamesinde yer vermiştir. Onun sefaretnamesi Padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu nedenle Padişah III. Ahmet ve devletin ileri gelenleri tarafından yoğun imar faaliyetine girilmiştir. Yapı olarak ekonomik zorluklardan dolayı küçük ölçekte sivil binaların inşa edildiği bu dönemde yazlık saraylar, köşkler, kasırlar, hanlar, imaretler, çeşmeler, sebiller ve genellikle orta ölçekli külliyeler yapılmıştır.

Üsküdar Ahmediye Külliyesi de 18. yüzyılda inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan orta ölçekli önemli bir Lale Devri eseridir. Banisi devlet ricalinden Tersane Kethüdası Eminzade Hacı Mehmet Ağa'dır. Programı veya tek yapı bazında plan şeması olarak dönemdaşı Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa, Divanyolu Çorlulu Ali Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi, Beyazıt Kaptan İbrahim Paşa, Çarşamba İsmail Ağa Külliyesi ile benzerlikler taşımaktadır.

Tek mekân ve kubbeden oluşan Üsküdar Ahmediye Camii'nde kareden sekizgen plana geçmek için kullanılan tonozlar dilimlidir. Bu da Üsküdar Ahmediye Camii'ni öncülü İznik Hacı Özbek Camii, Gebze Orhan Gazi Camii ve dönemdaşları, Çorlulu Ali Paşa, Beyazıt Kaptan İbrahim Paşa ile Çarşamba İsmail Ağa Camii'nden ayıran bir özelliktir. Dolayısıyla dilimli trompları ile Ahmediye Camii Lale Devri mimarisinin ender örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Üsküdar Ahmediye Külliyesi dershanesi (sıbyan mektebi) ve kütüphanesinin fevkani yapılar olması ve girişe yakın konumlanıp sokağa cephe vermeleri Lale Devri mimarisinin getirdiği bir yeniliktir. Yine kütüphane binasının kademeli çıkması söz konusu dönemde ortaya çıkan bir gelişme olup Üsküdar Ahmediye Külliyesi'nde kendini göstermiştir.

Üsküdar Ahmediye Medresesi, orta ölçekli diğer dönem külliyelerinde (Çarşamba İsmail Efendi, Çorlulu Ali Paşa, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Külliyesi) olduğu gibi cami ile aynı avluyu paylaşan yerleşim planıyla ait olduğu devrin önemli örnekleri arasındadır. Ayrıca medrese L şeklinde planıyla aynı fonksiyona sahip klasik Osmanlı yapılarına benzemekle (Çarşıkapı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Medresesi) beraber dersane kısmının yerleşiminin bu tasarımın bir ucunda yer alması açısından döneminin önde gelen örnekleri arasındadır.

Üsküdar Ahmediye Külliyesi muvakkithanesi, üst örtü sisteminde tonoz kullanılması ve bu strüktürün yapının ortasında dere oluşturacak şekilde tasarlanmış kurşun çatıyla kaplanması dönemin diğer örneklerinden ayrıştığı bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmediye Mektebi altındaki çeşme anıtsal bir duvar çeşmesi niteliğindedir. Bu tür çeşme geleneği Lale Devri mimarisinde ortaya çıkmış bir yeniliktir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Ahmediye Çeşmesi dönemin ender örnekleri arasındadır.

Külliyenin genel yerleşim planına bakıldığında simetrik bir planlama görülmez. Bu açıdan kompleks genel olarak simetriye dayanan Osmanlı külliye mimarisinde değişik uygulamalardan biridir.

Sonuç olarak Ahmediye Külliyesi gerek çeşmeleri, cami minberi ile bazı mezar taşı süslemelerinde gerekse sebilinin çokgen planı, geniş saçağı, istiridye kabuğu kemerleri ve geometrik süslü şebekelerinde Doğu-Batı etkileşiminin görüldüğü bir geçiş dönemi yapısıdır. Bu külliye Doğu-Batı'dan esinlenmeler, Osmanlı mimarisine yani geleneksele uygun olacak şekilde ona ters düşmeden kullanılmıştır. Külliye'deki yapılarda genel olarak klasik Osmanlı mimarisi görülmekle beraber bütünü oluşturan unsurlar tek tek incelendiğinde söz konusu geçiş dönemiyle başlayan uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Üsküdar Ahmediye Külliyesi dilimli tromplu camisi, fevkani dershanesi ve kademeli cumbalı kütüphanesi, sıbyan mektebinin medrese planının

bir ucunda yer bulması, çokgen planlı geniş saçaklı sebil formu (erken Barok dönemi özelliklerini yansıtır), çeşme ve bazı mezar taşlarındaki vazo içindeki natüralist çiçek buketi süslemeleri ile 18.yüzyılda Osmanlı Mimarisi'ne yeni bir bakış açısı getirmiş, ait olduğu döneme damgasını vurmuştur. Safevi İran ve Hint kültüründen esinlenilerek yapılmış bu kabartma çiçek motifleri İslam ve Osmanlı mimarisinde bereket ile cennet bahçesi anlamına gelmektedir. Bütün bu özelliklerinin yanı sıra Üsküdar Ahmediye Kompleksi, cami ve medreseyi merkeze alarak, kütüphane, mektep, türbe, çeşme ile sebil gibi unsurlardan oluşan III. Ahmet Dönemi'ne özgü orta ölçekli külliye anlayışının tipik bir örneğidir. Günümüzde İstanbul Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu yaptırılmaktadır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça / References

- AĞAOĞLU, Mert, “Hassa Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa ve Görev Yaptığı Yıllarda İstanbul'da İnşa Edilen Yapılar”, **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1**, Ankara 2018, s. 593.
- ANDIÇ, Fuat ve Süphan, **Batıya Açılan Pencere Lâle Devri**, İstanbul 2006.
- BAKIR, Betül, **Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri**, Ankara 2003.
- CANCA, Gülçin, Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- CANCA, Gülçin, “Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme”, **VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, İstanbul 6-9 Kasım 2008, C. 1, s. 193, 195, 199.
- CEZAR, Mustafa, “Osmanlılarda 18.Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı”, **18. yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri İstanbul 20-21 Mart 1997**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları:3, İstanbul 1998, s. 44-45.
- ÇAVDAR, Tüba, “Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Kurulmuş Kütüphaneler”, **V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.1, İstanbul 1-5 Kasım 2007, s. 81.
- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa; KAPLAN, Gülcan, “Üsküdar Ahmediye Camii ve Kaybolan Kâbe Tasvirli Çini Panosu”, **X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.3, İstanbul 19-21 Ekim 2018, s. 235, 236.
- EKİMCİ, Betül, Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- HASKAN, M. Nermi, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C.1-C.2-C.3, İstanbul 2001.
- HAYTA, Necdet; ÜNAL, Uğur, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (18. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara 2010.
- İŞLİ, Esin, İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklenileri ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Rölöve ve Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- KOÇU, Reşat E., “Ahmediye Külliyesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958, s. 379, 380, 382.

- KONYALI, İbrahim H., **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar**, C.1-C.2, İstanbul 1977.
- KUBAN, Doğan, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul 2007.
- KURU, Alev, 2008, “İkonografik Açından Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi”, **Erdem Dergisi**, C. 10, S. 52, Ankara 2008, s. 112.
- MAZLUM, Deniz, “18. yy. İstanbul’nda Basılı Kitabın Öyküsü ve Kütüphaneler”, **Prof. Doğan Kuban’a Armağan**, C.1, İstanbul 1996, s. 48.
- ÖDEKAN, Ayla vd., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, İstanbul 2011.
- ÖVÜÇ, Erkan, Bir Osmanlı Sokağı’nın Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadiye Caddesi Örneği, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- RADO, Şevket, **Paris’te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi**, İstanbul 2012.
- SAKAOĞLU, Necdet “Lale Devri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1994, s. 182.
- SANER, Turgut, “Lale Devri Mimarlığı’nda Hint Esinleri (Çinihane)”, **Sanat Tarihi Defterleri**, S. 3, İstanbul 1999, s.35-54.
- SARIDİKMEN, Gül, Türk Resminde İstanbul’un Mimarlık Örnekleri 1860-1960, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- ŞAHİN, Soner, Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- ŞENGÜL, Ebru, Eyüp Hacı Beşir Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- TURAN, Bircan, Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Kullanılan İstiridye Motifi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- ÜLGEN, Hikmet, **İstanbul Camileri**, İstanbul 1966.
- ÜNALAN, Sibel, “Üsküdar’da Kütüphane Mimarisi (Osmanlı Dönemi)”, **VI Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, C.1, İstanbul 6-9 Kasım 2008, s. 180-181.
- YÜKSEL, Aydın İ., “Ahmediye Külliyesi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1989, s. 170.
- YÜKSEL, Aydın İ., “Ahmediye Külliyesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1993, s.136-137.